

2014. NOVEMBER 24.

OPEN ACCESS (NYÍLT HOZZÁFÉRÉS)
MAGYARORSZÁGON
TANULMÁNY

PASTEUR40A PROJEKT
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
Holl András
Fordította: Vas Viktória

Open Access Magyarországon – Tanulmány

Összefoglaló

Áttekintjük a magyar open access (OA) helyzetet, a jelenlegi szabályozást és a kihívásokat. Megvizsgáljuk az OA szempontból releváns rendelkezéseket, szándéknyilatkozatokat és szabályokat. Tárgyaljuk a Magyar Tudományos Művek Tárának (MTMT), mint az OA rendelkezések teljesítésének monitorozására alkalmas eszköz szerepét. Az infrastruktúra szempontjából az OA helyzet egészen jónak mondható, a szabályozás oldaláról még sokkal több erőfeszítést igényel annak ellenére, hogy a Magyar Tudományos Akadémia rendelkezése kidolgozott, és hatékonyak tűnik.

A kutatási adatok szempontjából az ország OA helyzete elmaradott. A Magyarországhoz hasonló kis országoknak az OA szabályozás alakításának EU szintjén történő koordinációja rendkívül fontos.

Az ország kutatási-, és tudomány-kommunikációs rendszere

A magyar felsőoktatási rendszerben az államilag támogatott felsőoktatási intézmények dominálnak, a magán fenntartású intézmények relatív súlya csekély. A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) égisze alatt működik egy kutatóintézetekből álló hálózat. Az MTA tudós társaság, kutatóközpontok és -intézetek sorát tartja fenn, ezen túl pedig kutatócsoportokat támogat, azonban a legfőbb kutatás finanszírozó szervezet az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA). Magyarország egyetlen, relatív nagy kutatói kiadványkiadója a Wolters Kluwer és az MTA tulajdonában lévő Akadémiai Kiadó. Míg a tudomány, technológia és az orvostudomány területén tevékenykedő hazai kutatók főleg nemzetközi kiadványokban publikálnak, addig a művészetek, a humán- és társadalomtudományok, valamint a magyar nyelvtudomány képviselői között inkább helyi megjelenésű, magyar publikációk dominálnak.

Az MTMT nemzeti program, melyet az MTA Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) működtet. A jövőben várható, hogy törvény által előírt köteleesség lesz minden, közpénzből elvégzett kutatás publikációjának rögzítése az MTMT-ben – bár a lefedettség már most is szinte teljes.

A jelenlegi open access szabályozás helyzete

a) A magyar OA szabályozás fejlődésének rövid története

A Budapesti Open Access Kezdeményezés (Budapest Open Access Initiative) egy, a Nyílt Társadalom Alapítvány (Open Society Institute) által összehívott budapesti konferenciának köszönhető. A Kezdeményezés tartós nemzetközi hatása, valamint a tény ellenére, hogy

léteztek már olyan programok az országban¹, amelyek segítségével a Tudományos művek nyílt hozzáférésűvé váltak, a Kezdeményezés azonnali helyi hatása minimális volt.

Az OTKA, Magyarország legfőbb kutatási finanszírozója, 2008-ban aláírta a Berliini Nyilatkozatot és kiadott egy OA szabályozást, mely publikációkra és adatokra vonatkozik. Az MTA 2012 óta rendelkezik OA szabályozással, és a Felsőoktatási Törvény ettől az évtől alkalmazza az OA szabályt a PhD tézisekre vonatkozóan. A HUNOR szervezet (Hungarian Open Repositories) aktívan működik 2008 óta, Magyarország pedig részt vesz a SCOAP3 projektben.

b) Nemzeti OA stratégiák és szabályozások

Jelenleg az országnak nincs nemzeti OA stratégiája vagy szabályozása. A Felsőoktatási Törvény (2011/CCIV) 2012-ben elfogadott módosítása értelmében a PhD disszertációkat nyílt hozzáférésűvé kell tenni, el kell látni DOI azonosítóval (digitálisobjektum-azonosító), és be kell kerülniük az MTMT-be.

c) Intézményi szintű OA szabályozások

Az MTA rendelkezik az országban az egyetlen, világos szabályozással, mely kötelezi mind az egyéni, mind az intézményi kutatókat a szabály betartására, és ellenőrzi az MTMT-hez történő jelentést. Az MTA szabályozása OA szempontból semleges, engedélyezi az arany (kiadók általi nyílt) és a zöld (szerzői archiválással elérhetővé tett) nyílt hozzáférést. A szabály ezen kívül ún. repozitórium-semleges: zöld hozzáférés esetén, bár az MTA REAL repozitóriuma ki emelten említve van, más elismert tudományos repozitóriumok is használhatók (mint például az arXiv vagy a PubMed Central). Az MTA által finanszírozott egyetemi kutatók tekintetében, az adott egyetem repozitóriumának használata szintén lehetséges. Az MTA szabályozás nem tér ki a kutatási adatokra. A szabályozás egyik fontos alapeleme, hogy a kutatás nyílt hozzáférésűvé tétele nemcsak az adott kutató, hanem a kutatóintézetek, -központok és -csoportok felelőssége is.

Az MTMT felügyeli az egyéni kutatók és az intézmények OA megfelelési statisztikáját, valamint linkeket ad a full text (teljes szövegű) tartalmakra. Az MTA OA szabályának való megfelelést különböző szinteken lehet figyelni, az egyéni kutatóktól kezdve a kutatóintézeteken és –központokon keresztül egészen az összegyűjtött MTA publikációs eredményekig. Bár az OA státusz információ még nem teljes az MTMT-ben – az idei évre vetítve eddig a publikációk 44%-a nyílt hozzáférésű, körülbelül 38% hozzáférési adat nem elérhető, 18% pedig nem nyílt hozzáférésű.

¹ Az egyik ilyen projekt, melyről tudomásunk van, egy kisebb folyóirat, az "Information Bulletin on Variable Stars", mely szabadon hozzáférhető az interneten 1994/95 óta, és 2000-től HTML verzióban is olvasható kibővített verzióban.

Az MTMT országos tudományos eredmények szerinti lefedettsége szinte teljes körű, így az egyetemek, vagy más intézmények a jövőben élvezhetik az OA monitorozó funkció előnyeit.

Néhány egyetem már jelezte szándékát, hogy lépjen OA tekintetben – egy már aláírta a Berlini Nyilatkozatot, egy másik intézmény pedig elkészítette saját OA szabályozó dokumentumait. Ezek azonban még nem teljes értékű OA szabályozások.

d) A finanszírozók OA szabályozásai

Az OTKA szabályozás az egyetlen finanszírozói szabályozás. Bár kötelező érvényű, ám nem ellenőrzött és nem betartatott. A szabályozás egy nem teljesen kidolgozott és specifikus dokumentum, hanem a támogatási szerződések részeként megfogalmazott két, egyszerű kijelentés: minden, a támogatásból létrejött publikációt nyílt hozzáférésűvé kell tenni, akár arany vagy zöld hozzáférést biztosítva; valamint a kutatási adatokat egy nyílt hozzáférésű repozitóriumban kell elhelyezni. A rendelkezés meghozatalakor még nem állt rendelkezésre olyan eszköz, amellyel a megfelelést ellenőrizni lehetett volna (kivéve, hogy a kutatókat megkérték, jelezzék, hogy mely URL-eken lehet nyíltan hozzáférni a publikációhoz – ám ha ez elmaradt, nem szankcionálták). Ma már az MTMT használható lehet erre – amennyiben az OTKA támogatás megfelelően jelzett az adatbázisban.

e) Az OA infrastrukturális támogatása

Mostanra már minden nagy kutatást végző szervezetnél vannak repozitóriumok. Az MTMT alkalmas arra, hogy országos szinten aggregálja a nyílt hozzáférésű publikációkat. Az MTMT-n keresztül a SWORD protokoll használatával más intézményi repozitóriumok számára is lehetőség van adatot átadni. Az MTA OA alapja fedezi az arany hozzáférés Cikk Feldolgozási Díjait (Article Processing Charges – APCs), az OTKA pedig elkülöníteti a rezsiköltségek egy részét az OA finanszírozására. A HUNOR országos nyílt hozzáférést segítő csoportja repozitóriumi kommunikációs fórumként működik, valamint népszerűsíti a nyílt hozzáférést. Az MTMT-n belül külön szakbizottság feladata a repozitóriumok minősítése és hitelesítése.

f) Magyarországi OA a számok tükrében

29 magyar folyóirat szerepel a DOAJ (Directory of Open Access Journals) adatbázisban; 28 repozitórium része a Registry of Open Access Repositories-nek; 24 repozitórium megtalálható az OpenDOAR-ban (Directory of Open Access Repositories); 3 szabályozás a Registry of Open Access Mandatory Archiving Policies-ben; 3 EU projektben vesz részt magyar intézmény (OpenAIRE/OpenAIREplus: Debreceni Egyetem; SIM4RDM: Nemzeti Információs és Infrastruktúra Fejlesztési Intézet (NIIF); PASTEUR4OA: MTA KIK).

Kihívások és folyamatos fejlesztések

Az országos OA szabályozás és stratégiák fejlesztése kihívás – ebben a tekintetben úgy reméljük, hogy a PASTEUR4OA segíteni fogja a folyamatot. OA szabályozásra és stratégiára az egyetemeknek is szükségük lenne (jelenleg csak néhány egyetem rendelkezik olyan dokumentumokkal, amelyek áttételesen vagy nyíltan állást foglalnak OA ügyben, de ezek közül egyik sem kidolgozott szabályozás, illetve egyiknek sincs érzékelhető hatása). Szintén szükség lenne a kiadók és a nyílt hozzáférést megadó kutatást végző intézmények közötti megállapodásokra – az MTA is csak a közelmúltban állapodott meg az Elsevier kiadóval. (Az Elsevier esetében a kiadó olyan megállapodásokat köt, melyek megengedik a kötelező repozitóriumi elhelyezést. A nagy kiadók esetében, a megállapodások lehetővé tehetnék az MTA egyösszegű APC fizetését a mostani, szerző által cikkenként fizetett díj helyett.) A kutatási adatok nyílt hozzáférése egyelőre feltérképezetlen terület, erre az igény még nem mutatkozik széles körben. Mindezek mellett vannak pozitív fejlemények is: az MTMT vizsgálja az “adat” típusú kutatási eredmények beemelését a hagyományos publikációk mellett, az MTA KIK pedig mérlegeli egy adat repozitórium felállítását, és nemrégiben csatlakozott a DataCite-hoz. A legtöbb magyar kiadónak nincs OA szabályozása, és általánosságban elmondható, hogy tartanak a nyílt hozzáférés vélelmezett negatív következményeitől.

A kutatástámogatási rendszer Magyarországon éppen átalakuláson megy keresztül. Vannak arra utaló jelek, hogy az új rendszer előnyös lesz OA szempontból. Folyamatban van az a törvényi szabályozás kidolgozása is, amely kötelezővé tenné a közpénzekből végzett kutatási eredmények regisztrálását, és látunk reményt arra is, hogy a kormány támogatná egy nemzeti OA szabályozás megteremtését. A PASTEUR4OA ezt a folyamatot segítené.

Összefoglalás

Az OA helyzete Magyarországon vegyes – egyes területeken egészen fejlett, máshol még mindig kezdetleges vagy nem létező. Az MTA szabályozása kidolgozott és hatékonynak tűnik. A lassú kezdet után az országos PhD szabályozás hatása érezhető. A szabályozási oldalon azonban ezen túl más eredményt nem tudunk felmutatni. Az infrastruktúra fejlettnak mondható, több repozitórium működik, vagy fejlesztés alatt áll. A legnagyobb fejlődésre a kutatási adatok nyílt hozzáféréseinek területén lenne szükség. A Magyarországhoz hasonló viszonylag kis országok életében a nemzetközi együttműködés rendkívül fontos, ezért a PASTEUR4OA projektre, valamint határozott, egységes európai álláspontok meglétére nagy szükség van.

Hasznos linkek

- » **MTMT** (jelenleg csak magyar nyelven) (<http://www.mtmt.hu>)
- » **HUNOR** (csak magyarul) (<http://www.open-access.hu>)
- » **Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ** (<http://konyvtar.mta.hu>)
- » **MTA OA policies and Hungarian OA landscape** (az előadás diái, MedOAnet záró konferencia, Athén, 2013) (<http://www.konkoly.hu/staff/holl/Athens.pdf>) (angol nyelven)
- » Holl, András és Makara, Gábor és Micsik, András és Kovács, László (2014) **MTMT: The Hungarian Scientific Bibliography**. In: Uses of open data within government for innovation and efficiency, 2014.06.30-2014.07.01, Samos. (<http://eprints.sztaki.hu/8020>) (angol nyelven)

Jelen publikációt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK), PASTEUR4OA projekt partner készítette. A PASTEUR4OA az Európai Bizottság által finanszírozott FP7 projekt.

A publikáció a Creative Commons Attribution 4.0 nemzetközi licenc által védve.

További információ: andras.holl@konyvtar.mta.hu